

ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΦΟΥΡΦΟΥΡΑ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΜΕ ΤΗ ΓΗ, ΣΤΟ ΦΟΥΡΦΟΥΡΑ

Ανασκόπηση Προγράμματος

ΟΜΑΔΑ ΜΑΘΗΤΩΝ
Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΦΟΥΡΦΟΥΡΑ

ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2023-24

Πρόλογος

Την εν λόγω Σχολική Δραστηριότητα ξεκινήσαμε, με την προοπτική μιας περισσότερο πρακτικής και δια ζώσης επαφής με την καθημερινότητα στο Φουρφουρά. Η ανά χείρας έκθεση, συνοψίζει λίγες από τις σκέψεις που θα μπορούσαμε να επιχειρήσουμε, χαρτογραφώντας τη σχέση των Φουρφουριανών με τη γη.

Με πολλή χαρά, ενθουσιασμό και ευχαρίστηση εργαστήκαμε πάνω στο θέμα της διερεύνησης της σχέσης του Φουρφουριανού με τη γη. Επειδή η Δραστηριότητα εντάχθηκε στο Δίκτυο «Κωνσταντινούπολη-Θεσσαλονίκη, μια Εκπαιδευτική Συνύπαρξη – Πολίτες της Πόλης, Έλληνες της Οικουμένης», προσθέσαμε μία ακόμα ερευνητική παράμετρο στη Σχολική μας Δραστηριότητα. Πέραν της ιστορικής καταγραφής της σχέσης με τη γη, στο Φουρφουρά, ασχοληθήκαμε και με τις επιρροές που δέχτηκε ή δεν δέχτηκε, αυτή η σχέση, μέσα από τις εναλλαγές πολιτικής αναφοράς.

Ευχαριστίες οφείλονται στον καλό μας διευθυντή, κύριο Ιπποκράτη Καπενεκάκη, ο οποίος με την εμπειρία του όχι μόνο υποστήριξε το Πρόγραμμα Σχολικών Δραστηριοτήτων με κάθε πρόσφορο τρόπο αλλά και συμμετείχε στη διεξαγωγή του Προγράμματος. Ευχαριστίες όμως και στους ντόπιους που δέχτηκαν να μιλήσουν μαζί μας και μέσα από το διάλογο να μας δώσουν ένα καλό σχεδιάγραμμα της σχέσης με τη γη σε αυτόν τον όμορφο τόπο. Αναφερόμαστε στον αιδεσιμολογιώτατο πρωτοπρεσβύτερο της Ιεράς Μητροπόλεως Λάμπης, Συβρίτου και Σφακίων, πατέρα Παντελεήμονα Διαμαντάκη, το Φουρφουριανό καθηγητή του Γυμνασίου Φουρφουρά δρ. Ζαχαρία Αντωνάκη και το μαθητή της πρώτης τάξης του Γυμνασίου Φουρφουρά κ. Εμμανουήλ Μουρτζανό.

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	2
Εισαγωγή.....	4
Κεφάλαιο Α΄. Περίγραμμα του προβλήματος.....	6
Κεφάλαιο Β΄. Ιστορική Αναδρομή	9
1. Μέχρι την ενετοκρατία.....	9
2. Ενετοκρατία	13
3. Τουρκοκρατία	21
4. «Παγκόσμιοι» πόλεμοι.....	29
Κεφάλαιο Γ΄. Άνθρωπος και γη στο Φουρφουρά	31
Επίλογος	34
Πίνακας αναφορών.....	35

Εισαγωγή

Σε υψηλό ποσοστό οι μαθητές του Ημερησίου Γυμνασίου Φουρφουρά ανήκουν σε οικογένειες, οι οποίες ζουν εκτρέφοντας ζώα και καλλιεργώντας τη γη. Δια της ανά χείρας εκθέσεως αξιώνουμε να επικουρήσουμε την απάντηση δύο ζητούμενων. Την **ιστορική χαρτογράφηση**, πρώτα της **σχέσης** των Φουρφουριανών με τη γη και έπειτα των όποιων **επιρροών** αυτή η σχέση δέχτηκε από την εναλλαγή των πολιτικών κέντρων αναφοράς. Πρόκειται για στοιχειώδη *ερευνητική προσπάθεια που συμπληρώνει τις δια ζώσης δραστηριότητες του προγράμματος*. Σε αυτές στις τελευταίες πιστεύουμε ότι έγκειται το σημαντικότερο κομμάτι των δράσεών μας.

Η *πενία γραπτών αναφορών των ιστορικών πηγών δημιουργεί ανάγκη δια ζώσης συζητήσεων με ντόπιους κατοίκους που γνωρίζουν πρόσωπα και πράγματα*. Σχετικά, πάντα, με την ιστορία του τόπου και τον τρόπο ζωής. Χρησιμοποιώντας κάθε δυνατή πηγή και έχοντας στη διάθεσή μας ελάχιστο ελεύθερο χρόνο, επιχειρήσαμε την ανάπτυξη της ιστορίας του τόπου, με μία εστίαση στα στοιχεία εκείνα που δίνουν την καθαρότερη δυνατή εικόνα της σχέσης με τη γη.

Αυτή η σχέση είναι καίριας σημασίας για κάθε οικονομία. Δεν είναι, μάλιστα, καθόλου άσχετη με τον επικοινωνιακό, συγκοινωνιακό και συναλλακτικό προσανατολισμό κάθε τοπικής κοινότητας. Στην κοινότητα του Φουρφουρά, ο προσανατολισμός αυτός, για πρώτη φορά ακρωτηριάζεται κατά το 19ο αι., ως προς το ανατολικό του κομμάτι, και στρέφεται υποχρεωτικά προς την Ελλαδική χερσόνησο και μάλιστα την Αθήνα, η οποία υποκαθιστά Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη. Οι πρακτικές επιπτώσεις στην κοινότητα Φουρφουρά (αν υφίστανται τέτοιες) είναι το δεύτερο ζήτημα, το οποίο προσπαθήσαμε στοιχειωδώς να αντιμετωπίσουμε, αφού πριν είχαμε μία εικόνα της ιστορίας της περιοχής.

Η γη του Φουρφουρά δεν είναι άλλη από την ευρύτερη κοιλάδα Αμαρίου και τις πλαγιές μεταξύ της κοιλάδας και του Ψηλορείτη. Γη εύφορη και ιστορική.

Θεωρούμε ότι την ιστορική καταγραφή των όσων αφορούν στην κοινότητα του Φουρφουρά τη φέραμε σε ένα στοιχειώδες επίπεδο ανάπτυξης και την παρουσιάζουμε στις επόμενες σελίδες. Για την απάντηση του ερωτήματος των επιρροών που δέχεται διαχρονικά η σχέση με τη γη, στο Φουρφουρά, από τις μακράιωνες πολιτικές αναφορές της ανατολικής Μεσογείου, προσπαθήσαμε να χρησιμοποιήσουμε κάθε δυνατή ατραπό μέσα στο λίγο χρόνο που διαθέταμε. Προσωπικές συνεντεύξεις ντόπιων, επισκέψεις σε μουσεία, διαδικτυακές και έντυπες πηγές, προσωπική παρατήρηση, αλλά και συζητήσεις μεταξύ ντόπιων μαθητών και εκπαιδευτικών. Παρακαλούμε να μας κρίνετε με επιείκεια.

Καλή ανάγνωση!

Κεφάλαιο Α'. Περίγραμμα του προβλήματος

Γη! Το σταθερότερο υλικό σημείο αναφοράς. Η σχέση μας με αυτήν είναι δεδομένη. Οι κάτοικοι του Φουρφουρά είναι προικισμένοι με ένα πολύ όμορφο κομμάτι της. Στο πλαίσιο της καθημερινότητας του Φουρφουριανού, είναι λογική και, κατά την άποψή μας, σοφή η επιλογή απόδοσης πρωταγωνιστικού ρόλου στη γη. Σημαντικό κομμάτι της σχέσης προς τη γη συνιστά η καλλιέργειά της. Η *καλλιέργεια* είναι καίριο κομμάτι κάθε τοπικής οικονομίας. Όχι πάντοτε, αλλά πολύ συχνά, όταν μιλάμε για *καλλιέργεια*, μιλάμε και για εκτροφή ζώων. Αν, περαιτέρω, κάναμε λόγο για ευημερία, θα μιλούσαμε για σεβασμό και ορθή διαχείριση της γης και όλων όσων βρίσκονται πάνω σε αυτήν.

Η σχέση του Φουρφουριανού με τη γη έχει περάσει από πολλές φάσεις. Σήμερα, η καλλιέργεια και η κτηνοτροφία δεν είναι μόνο βασικοί συντελεστές επιβίωσης, αλλά κυρίως παράγοντες ευημερίας των κατοίκων. Η κοινότητα του Φουρφουρά φαίνεται να αναπτύσσεται μετά την κατάλυση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (1453 μ.Χ.), σε ένα σχετικά μακρινό χρονικά πολιτικό πλαίσιο. Στα σημαντικά αστικά κέντρα της ρωμιοσύνης, πέρα από τις κατά καιρούς πρωτεύουσες, το στίγμα τους έδιναν πάντα και οι μεγάλες πόλεις της ρωμαϊκής επαρχίας. Τα διαχρονικά κύρια πληθυσμιακά κέντρα οφείλουν να διακριθούν από το σύνολο εκείνων που ευρίσκονται στη σήμερα κρατούσα γεωπολιτική κατανομή. Τα αστικά κέντρα που στο παρελθόν μονοπώλησαν τον πολιτισμικό και οικονομικό προσανατολισμό της ελληνικής και της ευρύτερης ρωμαϊκής επαρχίας είναι η μακρινή Ρώμη, μέχρι που η αστική ζωή του Θεσσαϊκού απέκτησε σταθερό παραθαλάσσιο κέντρο τη Θεσσαλονίκη. Ακολουθεί η πρωτόγνωρη ανάπτυξη της Νέας Πρωτεύουσας του Ρωμαϊκού κράτους, το πιο μακραιώνιο αστικό κέντρο αναφοράς. Για το Φουρφουρά, ο κύκλος αυτός δεν έκλεισε εδώ, αφού, αρκετά μετά την αραβοκρατία, ακολούθησαν τα χρόνια της Ενετοκρατίας και της αναφοράς προς την πρωτεύουσα της Γαληνοτάτης. Πέραν της άμεσης σχέσης προς τα μεγαλύτερα κέντρα της Μεγαλονήσου, ακολούθησε η τουρκοκρατία και τέλος

η επιβληθείσα, κατά τα μέσα του 19ου αιώνα, από τους Βαβαρούς ανάδειξη της Αθήνας των δέκα χιλιάδων κατοίκων, σε πρωτεύουσα του Ελλαδικού κρατιδίου.

Το ζήτημα που θα μας απασχολήσει είναι ο προσδιορισμός του βαθμού της επιρροής, των πιο πάνω εναλλαγών αστικής αναφοράς, πάνω στη σχέση του κατοίκου της περιοχής του Φουρφουρά με την γη.

Εικόνα 1: κτηνοτροφική ζωή στο νομό Ρεθύμνης (Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου)

Στη συνοπτική ιστορία της Θεσσαλονίκης του Αποστόλου Βακαλόπουλου, γίνεται κατά την άποψή μας επαρκώς διαυγής η έδραση, της ανάδειξης της Θεσσαλονίκης σε μητρόπολη της Μακεδονίας, πάνω στην καίρια γεωγραφική της θέση, ανάμεσα σε Ρώμη και Κωνσταντινούπολη. Τα τελευταία δύο αυτά πολιτειακά κέντρα αναφοράς νέμονταν την κυριότητα της αυτοκρατορίας κατά διαφορετικά κάθε περίοδο ποσοστά αναλογίας, φέροντας αντίστοιχα προσανατολισμένη οργάνωση στην οικονομία της περιφέρειας της αυτοκρατορίας και των μεγάλων της αστικών κέντρων, λίγα από τα οποία περιλαμβάνονται σήμερα εντός των ορίων του περιορισμένου ελλαδικού κρατιδίου. Θα μπορούσαμε, ωστόσο, να αποδώσουμε παρόμοιο τρόπο λειτουργίας σε νησιωτικούς τόπους αρκετά μακρινούς, εν σχέσει προς την Ιταλική χερσόνησο και τον Εύξεινο Πόντο, όπως είναι η Κρήτη;

Δεν θα θέλαμε να αποκρύψουμε το γεγονός ότι μία πρώτη αίσθηση που αποκομίσαμε, κινούμενοι για κάποιες ώρες την εβδομάδα στο χώρο σχολικής

διαπαιδαγώγησης της νεολαίας της περιοχής, είναι ότι αν κάναμε σύγκριση μεταξύ της σύνδεσης με τη γη στην περιοχή του Φουρφουρά προς την αντίστοιχη που παρατηρείται σε μεγαλύτερα κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας, θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε ότι ο διαχρονικός αυτό διάλογος του Φουρφουριανού με τη γη¹ διακρίνεται από υψηλότερο βαθμό αμεσότητας. Αυτή η αδιαμεσολάβητη σύνδεση της καθημερινότητας με τη γη, ωθεί τη σκέψη στην υπόθεση ότι η ζωή εδώ κινείται εν πολλοίς αδιατάρακτη από κάθε μεγάλης κλίμακας γεωπολιτικές ή πολιτικές αλλαγές. Είναι όμως τα πράγματα όντως έτσι; Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή...

¹ Στο λήμμα της Βικιπαιδείας, «Φουρφουράς Ρεθύμνης», αναφέρεται ότι είναι πιθανό οι πρώτοι κάτοικοι του χωριού να ήταν βοσκοί του Ψηλορείτη ενώ το όνομά του είναι πιθανό να οφείλεται στον πρώτο του κάτοικο, ο οποίος ήταν κυνηγός.

Κεφάλαιο Β'. Ιστορική Αναδρομή

1. Μέχρι την ενετοκρατία

Πολύ πριν τη σύσταση της υπό εξέταση κοινότητας, η Κρήτη έχει δεχτεί το κήρυγμα του Αποστόλου Παύλου (1^{ος} αι.) (Ιστορικά κείμενα Α.Μ.Ρ., 1), ενώ από τα μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ. φαίνεται να μην επηρεάζεται όσο ο ηπειρωτικός ρωμαϊκός χώρος από τις επιδρομές των Γότθων. Ανάλογη ειρήνη φαίνεται να απολαμβάνει μετά την ανάρρηση του Ιουστινιανού στον αυτοκρατορικό θρόνο, οπότε σημειώθηκαν οι επιδρομές των Αβάρων -που το 583 έφτασαν στη νότια Πελοπόννησο²-, των Ούννων και των Σλάβων.³ Άλλες ρωμαϊκές αλλά και εκτός αυτοκρατορίας περιοχές αναστατώνονται. Τον 9^ο, ωστόσο, αι. οι δύο Θεσσαλονικείς μοναχοί Κύριλλος και Μεθόδιος, βοηθούν καταλυτικά στον εκπολιτισμό των βόρειων φύλλων που ταλαιπώρησαν την αυτοκρατορία.

Τα παραπάνω σημαίνουν ότι εκείνα τα χρόνια η Κρήτη αποτελούσε ένα μικρό παράδεισο για τον πολίτη της αυτοκρατορίας με σημαντική μάλιστα γεωπολιτική θέση για τον έλεγχο των θαλασσών της ανατολικής μεσογείου. Η πρωτεύουσα του νησιού, μετά το 395 μ.Χ., ήταν η Γόρτυνα (Ιστορικά κείμενα Α.Μ.Ρ., 3), **στην ευρύτερη περιοχή της οποίας, κάτι περισσότερο από χίλια χρόνια αργότερα, εμφανίζεται η κοινότητα Φουρφουρά.** Ωστόσο, η σχετική απομόνωση της Μεγαλονήσου από τον ηπειρωτικό κορμό, άρχισε κατά τον 9^ο αι. να την καθιστά ευάλωτη σε κατακτητές Άραβες, στους οποίους ο ρωμαϊκός κόσμος της εποχής (έως και σήμερα) συνήθισε να αναφέρεται χρησιμοποιώντας το όνομα «Σαρακηνοί»⁴. Οι Σαρακηνοί (οι Άραβες δηλαδή)

² Κατάληψη Σιρμίου, Βυζαντινές μάχες (αποθετήριο):

https://byzantium.gr/battlegr.php?byzbat=b6_19#google_vignette, ανάκτηση 04-06-2024.

³ Το «στοιχούργημα» του Γ. Μαρκομιχελάκη φαίνεται προϊόν περισσότερο λογοτεχνικής δημιουργίας και λιγότερο ιστορικής καταγραφής.

⁴ Κατά τους πρώτους ρωμαϊκούς χρόνους το όνομα «Σαρακηνοί» σχετιζόταν με μία μόνη αραβική νομαδική φυλή. Το όνομα είναι ελληνική απόδοση της αραβικής λέξης شرقة شرقة, η οποία σημαίνει «ανατολίτες». Κατά το 10^ο αι., η χρήση του όρου διευρύνεται για να δηλώσει

αρχίζουν να επιχειρούν στο νησί ήδη από το β' μισό του 7^{ου} αι. (Ιστορικά κείμενα Α.Μ.Ρ., 3), ενώ εγκαθίστανται στο νησί στο πρώτο τέταρτο του 9^{ου} αι. Η ρωμαϊκή διοίκηση της Κωνσταντινούπολης επιχειρεί πολλές φορές να ελευθερώσει τους Κρήτες από τους Άραβες, με μία μακροαίωνα σειρά πολύ δαπανηρών εκστρατειών. Το ποθούμενο δεν επιτυγχάνεται και, κατά το 900 μ.Χ., οι Σαρακηνοί φτάνουν στο σημείο να κάνουν την Κρήτη ορμητήριο για τις επιδρομές που πραγματοποιούν εναντίον μεγάλων αστικών κέντρων, όπως της Θεσσαλονίκης. (Βακαλόπουλος, σ. 24)

Εικόνα 2: Στην ανάγλυφη πλάκα πιθανόν να εντοπίζονται, αφενός κομνηνία, αφετέρου κάποια αμυδρά αραβικά στοιχεία· Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου (Α.Μ.Ρ.).

Οι Σαρακηνοί πιθανόν να μην εγκατέλειπαν το νησί αν δεν αναλάμβανε μεγάλης κλίμακας δράση ο περίφημος αρχιστράτηγος της Ανατολής Νικηφόρος Φωκάς, μετά από θαρραλέα πρωτοβουλία του αυτοκράτορα Ρωμανού Β' (959-963). Ο Φωκάς κατορθώνει, το 961 μ.Χ., να απομακρύνει τους Άραβες αλλάζοντας την ιστορική εξέλιξη του νησιού (Παναγή, σ. 34). Από το 962 έως το 969 μ.Χ. δρα στην Κρήτη ο Άγιος Νίκων ο Μετανοείτε στηρίζοντας τους Κρητικούς στην πατρώα πίστη και διαφυλάσσοντάς τους από έθνη που η αραβοκρατία άφησε στο νησί, ενώ το έργο της πνευματικής ανάπλασης των Κρητικών συνεχίζει στη Δυτική Κρήτη ο Άγιος Ιωάννης ο Ξένος εγκαινιάζοντας Εκκλησίες, Μονές και μία σταθερή σχέση αναφοράς προς τη

κάθε Άραβα, ενώ μετά το 13ο αι. γενικεύεται αποδιδόμενη σε κάθε μουσουλμάνο και ιδιαίτερα στο μουσουλμάνο της κάτω Ιταλίας και της Σικελίας.

βασιλεύουσα, τόσο στο επίπεδο του πολιτισμού αφού φρόντισε να κοσμήσει τους Ναούς και τα Μοναστήρια με εικόνες από την Κωνσταντινούπολη, όσο και στο επίπεδο της εξασφάλισης σταθερής κρατικής επιχορήγησης (βλ. Στούκας, 2019).

Κατά την πάγια συνήθεια της ρωμαϊκής διοίκησης, πριν ο Φωκάς αναχωρήσει για την Κωνσταντινούπολη, εγκατέστησε σε **εύφορες περιοχές** της μεγαλονήσου παλαίμαχους στρατιώτες, καθώς και φυλές Αρμενίων, Ρωμαίων και άλλων συμμάχων. Η Κρήτη ξαναγίνεται Θέμα της αυτοκρατορίας, αρχικά με διοικητική Στρατηγό, ενώ με τις μεταρρυθμίσεις του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού (1081-1118) ο διοικητής της Κρήτης άρχισε να φέρει τον τίτλο του Δούκα-Κατεπάνω, αξίωμα πολύ ανώτερο από εκείνο του στρατηγού. Πολλοί δούκες της Κρήτης κατάγονταν από επιφανείς βυζαντινές οικογένειες και μας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τα όσα αναφέρει ο Μιχάλης Στούκας (2019) γράφοντας ότι, κατά τα χρόνια των Κομνηνών, «**παραχωρήθηκαν μεγάλες εκτάσεις** έγγειας ιδιοκτησίας σε ντόπιους άρχοντες της Κρήτης» και ότι, ήδη στα τέλη του 12ου αιώνα, προέκυψε στο νησί «**μια ισχυρή τάξη γαιοκτημόνων**, από αυτοκρατορικές δωρεές σε οικογένειες που είχαν προσφέρει μεγάλες στρατιωτικές και πολιτικές υπηρεσίες». Αυτή η τάξη συνίσταται από τους λεγόμενους, «προνοιάριους» και «επισκεπτίτες» (Στούκας, 2019), (Ιστορικά κείμενα Α.Μ.Ρ., 4).

Τότε είναι που στην κοιλάδα του Φουρφουρά, την κοιλάδα Αμαρίου δηλαδή, της οποίας δεσπόζει η κοινότητα Φουρφουρά, χτίζεται ο Ναός των Ασωμάτων. Σημερινό καθολικό της Ιεράς Μονής που τιμάται στη Σύναξη των Αγίων Αρχαγγέλων. Το συγκρότημα, όπως απαντάται σήμερα, ολοκληρώθηκε κατά το 19^ο αι. Παρενθετικά να αναφέρουμε ότι, παρά τις δεινές περιπέτειες της αραβοκρατίας, για μία ακόμα φορά, το νησί θα μείνει μακριά από τις ολέθριες συνέπειες των βουλγαρικών επιδρομών των Συμεών (893-927) και Σαμουήλ (976-1014), καθώς και του Τσάρου Δελεάνου (1040 και 1041). Κάτι ανάλογο βλέπουμε και κατά το 12^ο αι., όταν οι Νορμανδοί της Κάτω Ιταλίας προκαλούν πολύ σοβαρά προβλήματα στη ρωμιοσύνη κυριεύοντας και λεηλατώντας

πολλές μεγάλες πόλεις με αποκορύφωμα τη Θεσσαλονίκη κατά το 1185. (Βλ. Βακαλόπουλος, σελ. 24)

2. Ενετοκρατία

Από τις αρχές του 12^{ου} αι. η μεγαλόνησος γίνεται πόλος έλξης βενετών εμπόρων, οι οποίοι μεταφέρουν στη Βενετία το σώμα του ασκητή του 6^{ου} και 7^{ου} αι. Αγίου Κοσμά του Ερημίτη.⁵ Κατά το δεύτερο μισό του 12^{ου} αι. η Κρήτη φαίνεται να παρασύρεται στην ευρύτερη αποσύνθεση της αυτοκρατορίας. Το Μάιο του 1203, έρχεται το τελικό χτύπημα. Η 4^η «Σταυροφορία» των Φράγκων εκτρέπεται προς την κατάλυση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και οι πρώτοι μοιράζονται τις περιοχές της. (Βακαλόπουλος, σ. 25)

Ο βυζαντινός πρίγκιπας Αλέξιος, γιος του έκπτωτου αυτοκράτορα Ισαακίου Β' Αγγέλου, ήρθε σε διαπραγματεύσεις με τους αρχηγούς της 4^{ης} «Σταυροφορίας», για να εξασφαλίσει την αποκατάσταση του πατέρα του στον βυζαντινό θρόνο. Ανάμεσα στις πολλές υποσχέσεις του ήταν και η Κρήτη, την οποία υποσχέθηκε στον επικεφαλής της «Σταυροφορίας» Βονιφάτιο Μομφερράτο. Μετά την άλωση της Πόλης, οι «Σταυροφόροι» αναγνώρισαν στο Βονιφάτιο το δικαίωμα να καταλάβει την Κρήτη. Όμως εκείνος δεν έδειξε τέτοιες προθέσεις. Τότε, ο δόγης της Βενετίας Δάνδολο, εντόπισε την απροσδόκητη ευκαιρία. Εκπρόσωποί του, προσέγγισαν τον Βονιφάτιο και του πρόσφεραν χρηματικά και πολιτικά ανταλλάγματα για να παραχωρήσει την Κρήτη στη Γαληνότατη Δημοκρατία της Βενετίας. Η συμφωνία υπογράφηκε στην Αδριανούπολη στις 12 Αυγούστου 1204. (Στούκας, 2019)

Η Βενετία έχει μια μακρά παράδοση εμπορικών σχέσεων με την Κρήτη. Ήταν ένα από τα αμέτρητα νησιά και πόλεις στα οποία η Βυζαντινή αυλή έδωσε απαλλαγή με αυτοκρατορικά Χρυσόβουλα (1147-1198). Μετά την τη φραγγική κατάληψη της Πόλης, η Δημοκρατία της Βενετίας είχε μεγάλο μερίδιο στη διανομή των εδαφών. Πήρε τις Κυκλάδες, τα Επτάνησα, τα νησιά του Σαρωνικού κόλπου και πολλές πόλεις στην ηπειρωτική Ελλάδα, που ήθελε να τις χρησιμοποιήσει σαν ναυτικές βάσεις.⁶

⁵ Μέρος του λειψάνου επεστράφη κατά το 2018, στη Μονή Κουδουμά.

⁶ λ. «Ενετοκρατία στην Κρήτη», Βικιπαιδεία.

Με την προσθήκη της Κρήτης, η Βενετία, συμπλήρωνε τις νησιωτικές κτήσεις της και δημιουργούσε μια μεγάλη «γέφυρα» για το εμπόριο της στην Αίγυπτο και την Ανατολή. Ταυτόχρονα, η στρατηγική θέση της Κρήτης, της εξασφάλιζε την απόλυτη κυριαρχία των θαλασσών. Η τότε τρέχουσα προσοχή ωστόσο, των διοικητών της Βενετίας, ήταν στραμμένη στην εδραίωση κυριαρχίας στο Αιγαίο και στην Πελοπόννησο. Έτσι, παρά το γεγονός ότι το 1205 απεστάλησαν στρατεύματα στο νησί⁷, το 1206 ο Γενοβέζος αρχιπειρατής και κόμης της Μάλτας Ενρίκο Πεσκατόρε, με συνεργάτη τον Αλαμάνο ντα Κόστα, βρήκε ευκαιρία να καταλάβει μεγάλο μέρος της κεντρικής Κρήτης. Έχτισε τρία μεγάλα φρούρια, στο Χάνδακα, τη Σητεία και το Ρέθυμνο και τα πλαισίωσε με άλλα μικρότερα, σε επίκαιρες θέσεις (Δετοράκης, 163).

Παρόλην τη μεγάλη κλίμακας προσπάθεια του Πεσκατόρε, το 1212 οι Ενετοί κατορθώνουν να τον νικήσουν. Σταθεροποιούν την κυριαρχία τους και οργανώνουν Κρήτη, Κύθηρα και Τήνο πάνω σε διαφορετικό διοικητικό σκεπτικό. Η Μεγαλόνησος διακρίνεται σε έξι περιφέρειες, που από το 14^ο αι. γίνονται τέσσερις, συμπίπτοντας εν πολλοίς, με τις σημερινές (βλ. Δετοράκης, σ. 167). Οι πρώτοι Βενετοί που εγκατέλειψαν τη Βενετία και εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη (20 Μαρτίου 1212) ήταν 132 ευγενείς και 45 αστοί. Ακολούθησαν άλλα τρία κύματα μεταναστών (1222, 1233, 1252). Συνολικά 10.000 Βενετοί εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη τον πρώτο αιώνα της Εισβολής. Η ίδια η Βενετία είχε τότε πληθυσμό 60.000 κατοίκους. Οι Βενετοί προσπάθησαν να καταργήσουν την ιεραρχία των ιερέων της Εκκλησίας της Κρήτης και να εγκαταστήσουν ρωμαιοκαθολικούς επισκόπους και μοναχούς στην επικράτεια του νησιού (Ιστορικά κείμενα Α.Μ.Ρ., 5, 7). **Οργάνωσαν την αγροτική γη με αυστηρά φεουδαρχικό σύστημα. Τα κύρια προϊόντα εξαγωγής ήταν αρχικά σιτάρι και λευκό κρασί και ακολούθησαν ξυλεία και τυρί.⁸ Αρχοντικά οικιστικά κτίρια της περιόδου, σώζονται μέχρι σήμερα στο Φουρφουρά, ενώ το Ρέθυμνο μετασχηματίζεται σε**

⁷ λ. «Ενετοκρατία στην Κρήτη», Βικιπαιδεία.

⁸ λ. «Ενετοκρατία στην Κρήτη», Βικιπαιδεία.

οικονομικό κέντρο (Ιστορικά κείμενα Α.Μ.Ρ., 5, 6). (βλ. Ξανθουδίδης, σ. 66 κ.εξ.)

Από τους ενετούς κατακτητές, το 1224 η Θεσσαλονίκη ελευθερώνεται με το Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό και το 1261 η Κωνσταντινούπολη. Για τα νησιά όμως δεν ισχύει κάτι τέτοιο (Βακαλόπουλος, σ. 25). Ιδιαίτερα στο νησί της Κρήτης, κατά τους δύο πρώτους αιώνες της ενετοκρατίας, έχουμε συνεχείς εξεγέρσεις εναντίον των ρωμαιοκαθολικών εισβολέων. Η βοήθεια από την Αυτοκρατορία της Νίκαιας είναι συχνή. Τουλάχιστον δεκατέσσερις εξεγέρσεις αριθμούνται μεταξύ 1207 και 1360.⁹ Στη συνέχεια, οι εξεγέρσεις κλιμακώνονται και το 1364 αποβιβάζονται στην Κρήτη Κροάτες, μισθοφόροι των Βενετών, προκειμένου να τους συνδράμουν στην αντιμετώπιση μίας μεγάλης κλίμακας επανάστασης των Κρητικών. Οι τουρκικές επιθέσεις που ξεκίνησαν έκτοτε ωστόσο, ίσως να μετρίασαν την ένταση της αντίδρασης των Κρητών και να τους έπεισαν να ανεχτούν προσωρινά το ενετικό καθεστώς, το οποίο έμεινε ως το 1669. Έτσι, το νησί έγινε κομμάτι της Ιταλικής Αναγέννησης, με εκπροσώπους όπως ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος και Βιτσέντζος Κορνάρος. (βλ. Ξανθουδίδης, σ. 77)

⁹ λ. «Ενετοκρατία στην Κρήτη», Βικιπαιδεία.

Εικόνα 3: τέσσερις αιώνες μετά την αραβοκρατία, έναν αιώνα με ενετοκρατία και περίπου δύο αιώνες πριν την τυπική εμφάνιση της κοινότητας Φουρφουρά (Α.Μ.Ρ.)

Η φραγκική κατάκτηση έφερε μεγάλες καταστροφές στις ελληνικές χώρες. Είχε, παρόλα αυτά, και ευεργετικές επιπτώσεις. Στην ψυχολογία και στη δραστηριότητα των Ελλήνων. Τράνταξε τη ζωή τους, τόνωσε το πνεύμα αντίστασης στις επαρχιακές πόλεις και γενικά στην ύπαιθρο, αναζωογόνησε τους κοινοτικούς θεσμούς των ελεύθερων και απομακρυσμένων κέντρων, μέσα στα οποία οι λανθάνουσες λαϊκές δυνάμεις και παραδόσεις της κοινότητας -στα πλαίσια των νέων πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών- βρήκαν την ευκαιρία να αναπτυχθούν και να ξεπεταχθούν με ορμή. Παρά την απελευθέρωση των μεγάλων πόλεων του βορά από την ενετική κατοχή, δε διακόπτεται κάθε σχέση τους με του Ιταλούς. Σχετική ανοχή σημειώνεται, από το 13^ο αι., στο μεγαλύτερο κομμάτι της αυτοκρατορίας, με εμπορικές σχέσεις να αναπτύσσονται μεταξύ ελληνικών πόλεων (Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη) και των ιταλικών εμπορικών πόλεων, κυρίως της Γένουας και της Βενετίας. Οι Βενετοί και οι Γενουάτες αποκτούν προνόμια, ναό, συνοικίες. Η κλιμάκωση της εμπορικής δραστηριότητας των Βενετών εκδηλώνεται κατά το 14^ο αι., επί Ανδρονίκου Γ' (1328-1341). (Βακαλόπουλος, σ. 26-27)

Θαυμαστό είναι ότι ενώ το 15^ο αι. η αυτοκρατορία καταλαμβάνεται από τους Οθωμανούς Τούρκους, δεν συμβαίνει το ίδιο με την βενετοκρατούμενη Κρήτη. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι οι Τούρκοι καταλαμβάνουν ακόμα και περιοχές και πόλεις, όπου είχε εγκατασταθεί ενετική διοίκηση, όπως τη Θεσσαλονίκη. Μετά την οθωμανική κατάληψη της Κύπρου το 1571, η Κρήτη ήταν η μοναδική υπερπόντια ενετική κτήση. Οι Οθωμανοί Τούρκοι επιχείρησαν να ελέγξουν το νησί κατά τον καταστροφικό Μεγάλο Κρητικό Πόλεμο. Απέτυχαν, ωστόσο, να καταλάβουν το Χάνδακα, εξαιτίας, τόσο εσωτερικών προβλημάτων της αυτοκρατορίας τους, όσο και της ναυτικής υπεροχής των Βενετών. Η περίοδος της τουρκοκρατίας ανοίγεται με καταστροφές, ερημώσεις και θλίψεις, αλλά η Κρήτη για μία ακόμα φορά στέκεται σχετικά ανεπηρέαστη από τον Οθωμανικό τουλάχιστο ζυγό. Έτσι, η ιστορική εξέλιξη της Κρήτης είναι ιδιαίτερη. Άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας έρχονται σταδιακά στο διαχρονικά κατώτατο σημείο της ακμής τους.

Ο Βακαλόπουλος (σ. 40) μας θυμίζει ότι, το 1571, ο ενωμένος στόλος του βασιλιά της Ισπανίας, της Βενετίας και του Πάπα κατέστρεψε τον τουρκικό. Η λύπη του Σουλτάνου Σελίμ Β' (1566-1574) ήταν τόσο μεγάλη, ώστε η οργή του ξέσπασε ασυγκράτητη στους χριστιανικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας του. Σφαγές και αιχμαλωσίες έγιναν προπάντων στο Αιγαίο, στη Θεσσαλονίκη και στο Άγιο Όρος. **Το Ρέθυμνο, παρά την ανάπτυξη και την περιτοίχιση του 16^{ου} αι., πλήττεται συστηματικά από τον Οθωμανικό στόλο το 1571, με τις καταστροφικές πλημύρες του 1590 να ολοκληρώνουν την καταστροφή. Ξανακτίστηκε σε δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα (Ιστορικά κείμενα Α.Μ.Ρ., 6).** Οι νότιοι Έλληνες μετά την αποτυχία των επαναστατικών τους κινήσεων, απογοητευμένοι από τη διάψευση των προσδοκιών και των ελπίδων που είχαν στηρίξει στη Δύση, αρχίζουν να προσανατολίζονται βαθμιαία προς το διαφαινόμενο στο προσκήνιο της Ιστορίας βορινό ομόδοξο κράτος: προς τη Ρωσία.

Εικόνα 4: η ζωή στην κοινότητα Φουρφουρά ακολουθεί τα παραδοσιακά μοτίβα της κτηνοτροφίας και της καλλιέργειας, δείχνοντας ανεπηρέαστη από τις μεγαλοαστικές τάσεις της εποχής (Α.Μ.Ρ.)

Στοιχεία ύπαρξης της κοινότητας Φουρφουρά του σημερινού Νομού Ρεθύμνης, δε βρίσκουμε πριν το 1583, οπότε και καταγράφεται σε ενετική απογραφή αριθμώντας 225 κατοίκους. Συστάθηκε πιθανόν από κυνηγούς και βοσκούς που δραστηριοποιούνταν στον Ψηλορείτη.¹⁰ Η πληροφορία αυτή δεν μας φαίνεται καθόλου απίθανο να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Εάν είναι όντως έτσι και ο Φουρφουράς ιδρύθηκε από βοσκούς, θα ήταν λογική και μία υπόθεση σχετικά με τις επαγγελματικές δραστηριότητες των πρώτων κατοίκων της κοινότητας. Οι κάτοικοι του Φουρφουρά, λοιπόν, είναι πιθανό να ασχολήθηκαν εξαρχής με την κτηνοτροφία. Η καλλιέργεια της γης φαίνεται να ακολούθησε φυσικά την πρώτη εκείνη μέριμνα για τα κοπάδια.

Την εποχή εκείνη όπως άλλωστε διαχρονικά συμβαίνει, η καλλιέργεια της γης και η κτηνοτροφία ενεργοποιούσαν τις τοπικές οικονομίες. Έδιναν κίνηση όχι μόνο στη μεταποίηση, αλλά και στα μεγάλα λιμάνια, ένεκα της διακίνησης των παραγόμενων προϊόντων. Ένα από τα κύρια τέτοια λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου ήταν η Βενετία. Δε γνωρίζουμε αν η παραγωγή των γαιοκτημόνων του Φουρφουρά έφτανε σε μεγαλύτερα λιμάνια, όπως του Ρεθύμνου ή, πολύ περισσότερο, της Βενετίας. Μία τέτοια διακίνηση αποδεχόμαστε ως πιθανότερη για

¹⁰ Λ. «Φουρφουράς Ρεθύμνης», Βικιπαιδεία.

προϊόντα πρώτων υλών. Μαλλιού, σιτηρών, μεταξιού, βαμβακιού, βοτάνων, φαρμακευτικών πρώτων υλών κ.λπ. Τα ενετικά αρχοντικά του Φουρφουρά, θα μπορούσαν να είναι ένα στοιχείο που συνηγορεί προς την κατεύθυνση αποδοχής μιας εμπορικής γραμμής μεταξύ Φουρφουρά-Ρεθύμνου και, από εκεί, πιθανόν Βενετίας.

Σχετικά με τη Βενετία, ο Βακαλόπουλος, μας πληροφορεί (σ. 41) για μία απρόσμενη ανατροπή. Από το 17^ο αι., οι Άγγλοι και οι Ολλανδοί, παραπλέοντας την Αφρική καθιέρωσαν τακτική συγκοινωνία με τις Ινδίες παίρνοντας τα προϊόντα τους απευθείας από τις χώρες της παραγωγής. **Ο αντίκτυπος ήταν οικονομικό πλήγμα για τους Βενετούς, που κυριαρχούσαν μέσα στη Μεσόγειο, και για τους Εβραίους, που εξυπηρετούσαν τους Βενετούς ως μεσάζοντες.** Τα εμπορεύματα των Ινδιών τώρα, αντί να καταλήγουν με τα καραβάνια στις ακτές της Ανατολικής Μεσογείου, ακολουθούν τους θαλασσινούς δρόμους με λιμάνια τελικού προορισμού το Λονδίνο και το Άμστερνταμ. **Το κέντρο βάρους του παγκόσμιου εμπορίου μετατοπίζεται πια οριστικά στον Ατλαντικό, στις δυτικές ακτές της Ευρώπης, που είναι τώρα πιο κοντά προς τις Ινδίες και προς την Αμερική.**

Οι Βενετοί, σχεδόν ταυτόχρονα, δέχονται και ένα άλλο -επίσης μεγάλο- πλήγμα. **Χάνουν την Κρήτη** ύστερα από ένα μακροχρόνιο και εξαντλητικό πόλεμο με τους Τούρκους (1645-1669). **Η Βενετία βαδίζει προς το δρόμο της παρακμής. Οι Εβραίοι, που είχαν ένα ζωηρό εμπόριο μαζί της, συμπαράσύρονται στο βάραθρο της οικονομικής κρίσης και πτώσης.**

Από τη σύγκυση αυτή επωφελούνται οι Έλληνες Θεσσαλονίκης και της Σμύρνης. Κατορθώνουν να πάρουν στα χέρια τους τις εμπορικές ανταλλαγές της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι Έλληνες βρίσκονται όχι μόνο σε οικονομική αλλά και σε εθνικοπολιτική άνοδο. **Ο βενετοτουρκικός πόλεμος 1645-1669** είχε ζωηρή απήχηση σε όλο το Αιγαίο. Τα παράλια των ελληνικών χωρών δέονται επιθέσεις από το βενετικό στόλο. Η τάξη κλονίζεται στις περιοχές του Ολύμπου και Βερμίου, όπου εμφανίζονται ληστές και κλέφτες,

και η ιδέα της εθνικής αποκατάστασης ωριμάζει γοργά. Με το πέρασμα των χρόνων, μάλιστα, ωριμάζει η ιδέα της ρωσικής βοήθειας. (Βακαλόπουλος, σ. 41)

3. Τουρκοκρατία

Το 1669, λοιπόν, η πρωτεύουσα της Κρήτης έπεσε σε οθωμανικό ζυγό. Μόνο τρία φρούρια, εκείνα της Σούδας, της Γραμβούσας και της Σπιναλόγκας παρέμειναν υπό ενετική κυριαρχία. Προσπάθειες ανακατάληψης του νησιού από τους Ενετούς κατά τη διάρκεια του 6^{ου} Βενετοτουρκικού πολέμου απέτυχαν και τα τελευταία ενετικά κτίσματα καταλήφθηκαν από τους Οθωμανούς το 1715 κατά τη διάρκεια του 7^{ου} Βενετοτουρκικού πολέμου.¹¹ Το νησί δε διαφέρει πια από τις υπόλοιπες ρωμαϊκές επαρχίες.

Από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, Άγγλοι, Γάλλοι και Αυστριακοί ανταγωνίζονται για την κατάκτηση των αγορών της Ανατολής. Ιδιαίτερα της Θεσσαλονίκης, της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης. Παρά την πολύ ανήσυχη υπό τον τουρκικό ζυγό ατμόσφαιρα, **οι Έλληνες επωφελούμενοι από τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) μεταξύ Τουρκίας και Αυστρίας, μεταφέρουν ως μεσάζοντες, κυρίως με καραβάνια, τα προϊόντα της Ανατολής (σιτηρά, καπνό, μετάξι, μάλλινα χοντρά υφάσματα, τους λεγόμενους αμπάδες, γουναρικά, κτλ.) στην Κεντρική Ευρώπη, με τη σύμπραξη των εγκατεστημένων σ' αυτή, καθώς και στη Βενετία, απόδημων ομογενών τους.** Παράλληλα εισάγουν από εκεί βιομηχανικά προϊόντα. Η Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις γίνονται μεγάλα κέντρα του γερμανικού εμπορίου και ζημιώνουν τρομερά, όπως είναι επόμενο, τη Βενετία. Η Βαλκανική και γενικά η οθωμανική αυτοκρατορία γίνεται διέξοδος πολύ ευνοϊκή για τη διάθεση των βιομηχανικών προϊόντων της Κεντρικής Ευρώπης, αλλά και θαυμάσια αγορά πρώτων υλών. (βλ. Βακαλόπουλος, σ. 42-3)

Η επανάσταση του 1821 πραγματοποιείται και στην Κρήτη χωρίς να κατορθώσει την απελευθέρωση του νησιού, αφού οι Τούρκοι την έπνιξαν, το 1824, με τη βοήθεια αιγυπτιακών στρατευμάτων και γενιτσάρων. Κατά την 28^η Οκτωβρίου 1824, τέσσερεις νέοι από τις Μέλαμπες, κοινότητα στον κοντινό νότο του Φουρφουρά, οδηγούνται στην αγχόνη και τον αποκεφαλισμό για τη συμμετοχή τους στην επανάσταση. Τα σώματά τους, ωστόσο,

¹¹ λ. «Ενετοκρατία στην Κρήτη», Βικιπαιδεία.

φωτοβολούν και ο Τούρκος Πασάς δέχεται να απομακρυνθούν από τον τόπο εκτελέσεως, όπου είχαν αποτεθεί προς παραδειγματισμό. Το γεγονός της φωτοβολίας, σε συνδυασμό με ιάσεις που επιτελούν σε χριστιανούς και μουσουλμάνους οδήγησε σε επέκταση της αναγνώρισής τους ως εθνομαρτύρων, στην αναγνώρισή τους ως μαρτύρων της Εκκλησίας. Στο όνομά τους τιμάται ο νέος Ιερός Ναός Τεσσάρων Μαρτύρων στο κέντρο του Ρεθύμνου. Στην ανέγερση του Ναού συμμετείχε το Ρωσικό έθνος, το οποίο συγκρούστηκε με τους Τούρκους κατά τα δύο τελευταία χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1828-9). (Ξανθουδίδης, σ. 96 κ.εξ.)

Η σκληρή σκλαβιά στους Τούρκους συνοδεύτηκε από αθλιότητα. Η εγκύκλια παιδεία υποτόνισε. **Μόνο σε μοναστήρια διδάσκονταν γράμματα. Στις πεδινές περιοχές η γεωργία εγκαταλείφθηκε και οι κάτοικοι της Μεγαλονήσου κατέφυγαν, σύμφωνα με τον Ξανθουδίδη (σ. 91) στα ορεινά χωριά. Κάποιοι, είναι πιθανό να αγόρασαν γη. Οι όποιοι λοιπόν ιδιοκτήτες της περιοχής Φουρφουρά είναι πιθανό να πούλησαν γη. Άρα είναι λογική η διαμόρφωση ενός τοπίου περισσότερων και μικρότερων έγγειων ιδιοκτησιών.**

Κατά το τέλος της δεκαετίας του 1830 σημειώνονται οι πρώτες διοικητικές μεταρρυθμίσεις προς όφελος των χριστιανών. Η δημοσίευση του Hattı Serif Hümayunu Gülhane (1839) και αργότερα, μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856), η νέα εξαγγελία (Hattı Hümayun). Οι μεταρρυθμίσεις έχουν ευεργετικό αντίκτυπο στις σχέσεις των κατοίκων· μουσουλμάνων και μη. Ως προς τη διοίκηση των επαρχιών της αυτοκρατορίας εφαρμόζεται το γαλλικό διοικητικό σύστημα: τα *σαντζάκια* αντιστοιχούν προς τα *départements* (νομούς), οι *καζάδες* στα *arrondissements* (επαρχίες) και οι *ναχιέδες* ή *ναχιγιέδες* στις *communes* (δήμους). **Οι μεταρρυθμίσεις αυτές τονώνουν σημαντικά την αγροτική οικονομία και παρέχουν τη δυνατότητα στους εμπόρους να επιδοθούν με ζήλο στην ανάπτυξη των εργασιών τους, που ούτως ή άλλως είχαν ευνοηθεί από τους, κριμαϊκό και αμερικανικό εμφύλιο, πολέμους.** (Βακαλόπουλος, σ. 47)

Οι Κρητικοί, μετά την επιστροφή της Κρήτης από την κατοχή της Αιγύπτου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1840), εξεγείρονταν συνεχώς με εθνικά, κοινωνικά και οικονομικά αιτήματα. Το 1841 ξέσπασε το Κίνημα του Χαιρέτη και το 1858 το Κίνημα του Μαυρογένη, με το οποίο **οι Κρήτες πέτυχαν να κατέχουν ελεύθερα όπλα, να ασκούν τη λατρεία και να γίνεται σεβαστή η θρησκεία τους, καθώς και τη σύσταση Χριστιανικών Δημογεροντιών που είχαν αρμοδιότητα σε θέματα παιδείας, κοινωνικής πρόνοιας, κληρονομικού και οικογενειακού δικαίου**, και ακολούθησε η επανάσταση του 1866-1869. Με αρκετές χιλιάδες καλά οπλισμένων στρατιωτών επιτίθεται στην Ιερά Μονή Αρκαδίου ο Μουσταφά πασάς. Εκεί βρίσκονται 900 χριστιανοί, εκ των οποίων οι 300 οπλοφόροι. Μετά από πολιορκία οι Τούρκοι εισβάλλουν και οι χριστιανοί βάζουν φωτιά στην μπαρουταποθήκη. Μόνο 100 από τους 900 επέζησαν. Ο Μουσταφάς είχε μεγάλες απώλειες. Η ηρωική άμυνα του Αρκαδίου έγινε αφορμή να σχηματιστούν επιτροπές συλλογής βοήθειας για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού. Νέα μεγάλη επανάσταση κατά το 1877 και 1878 έφερε τη Σύμβαση της Χαλέπας. Σύμφωνα με τη Σύμβαση, η Κρήτη αποχωριζόταν από τη λοιπή Οθωμανική Αυτοκρατορία, θα διοικούταν από τη Γενική Διοίκηση Κρήτης και της παραχωρούνταν ορισμένα προνόμια, μεταξύ των οποίων η σύσταση Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων, η έκδοση εφημερίδων, καθώς και η αστυνόμευση μόνο από Κρητικούς. (Ξανθουδίδης, σ. 114-120)

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι., η επαναστατική δραστηριότητα των Κρητών απασχολεί έντονα ελληνικές και διεθνείς εφημερίδες. Στον ελλαδικό χώρο, εγκαθίστανται εργοστασιακές μονάδες που απασχολούν αρκετό προσωπικό. Αυτές οι μονάδες ανήκουν σε μεγάλο ποσοστό σε μη Έλληνες ιδιοκτήτες. Στο τέλος του 19^{ου} αι., Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Βελιγράδι, Μοναστήρι, Δυτική Μακεδονία και Θράκη συνδέονται σιδηροδρομικά, ενώ στο μεταίχμιο 19^{ου} και 20^{ου} αι., εμφανίζονται οι πρώτες εφαρμογές-χρήσεις της ηλεκτρικής ενέργειας. Το ζωνρό, ωστόσο, ενδιαφέρον που αναπτύσσουν οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής (Αυστρία και Ρωσία) για τη Βαλκανική δεν είναι

καθόλου σίγουρο ότι περιλαμβάνει με σταθερότητα και σοβαρότητα τη Μεγαλόνησο.

Κατά την **Κρητική Επανάσταση του 1866-1869**, ωστόσο, η Ρωσία κινητοποιείται έτι περισσότερο αναπτύσσοντας έντονη δραστηριότητα στα Βαλκάνια, η οποία συμπίπτει με την ένταση της πανσλαβιστικής προπαγάνδας στην Εγγύς Ανατολή, στην οποία πρωτοστατεί ο Ρώσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, Ιγνάτιεφ. **Η Ρωσία υποστηρίζει την Ελλάδα στο Κρητικό ζήτημα** με σκοπό να απασχολήσει την Οθωμανική αυτοκρατορία προς νότον. Μετά το 1875, όταν η Ερζεγοβίνη επαναστατεί εναντίον των Τούρκων και αργότερα ο τουρκικός όχλος της Θεσσαλονίκης σκοτώνει τους προξένους Γαλλίας και Γερμανίας, παράλληλα με τη σύμπνοια των χριστιανικών λαών υφίσταται και ένας ανεπαίσθητος ανταγωνισμός μεταξύ τους για την τελική τους ένταξη στο παγκόσμιο σύστημα των «εθνικών κρατών».

Η μικρή Ελλάδα προσπαθεί, όπως μπορεί καλύτερα, να αντιπροσωπεύσει τα εθνικά της συμφέροντα. Οι μεγάλες, ωστόσο, δυνάμεις όχι μόνο την παραμερίζουν, αλλά και παρακολουθούν προσεκτικά όλες τις κινήσεις της. Αποκαλυπτική είναι ιδίως η υπ. αριθ. 33/3.6.1876 έκθεση του Αυστριακού προξένου Chiari, γιατί σε αυτήν περιγράφει διεξοδικά τα αισθήματα των Ελλήνων, που μέσα στις κρίσιμες εκείνες στιγμές της πολιτικής αναταραχής στην Ευρώπη, ιδίως στα Βαλκάνια, παρουσιάζουν αδιάσπαστη και συμπαγή ενότητα, παρά τις διαφορετικές υπηκοότητες που ο καθένας δήλωνε επίσημα, εξαιτίας των χρόνια επιβληθεισών κοινωνικών συνθηκών. (Βακαλόπουλος, σ. 48-51)

Ο **ρωσοτουρκικός πόλεμος** ξεσπά τελικά το 1877 και διαρκεί τη διετία 1877-1878. Κατά το 1881, η **Θεσσαλία και μέρος της Ηπείρου προσαρτώνται** στο Ελλαδικό κρατίδιο. Το 1885, όμως, η Ανατολική Ρουμελία καταλαμβάνεται από τη Βουλγαρία. Το 1889, παρά τα συμφωνηθέντα και υπογραφέντα, η **Οθωμανική Αυτοκρατορία περιόρισε σημαντικά τα προνόμια των Κρητών**, μετά από επανάσταση που ξέσπασε με πρωτοβουλία των ηγετών του

συντηρητικού κόμματος (καραβανάδων). Συγκεκριμένα, η τουρκική διοίκηση ανέθεσε στο συνταγματάρχη Ταξίν την αστυνόμευση της Κρήτης, θέτοντας τον επικεφαλής σώματος 200 ανδρών που στρατολογήθηκαν στη Μακεδονία. Η επανάσταση των караβανάδων καταπνίγηκε μετά από ένα οκτάμηνο. Ακολούθησαν σφαγές χριστιανών, πυρπολήσεις χωριών, βεβηλώσεις και καταστροφές ναών και άλλες βιαιοπραγίες, κάτι που ανάγκασε το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως να κηρύξει την Εκκλησία υπό διωγμό. Σε ένδειξη διαμαρτυρίας έκλεισαν σε ορισμένες επαρχίες όλοι οι ναοί και απέστειλαν επιστολές διαμαρτυρίας προς τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις.

Στις 3 Σεπτεμβρίου 1895 ξέσπασε νέα επανάσταση. Στις 11 Μαΐου 1896, ο χριστιανικός πληθυσμός των Χανίων, ο οποίος αποτελούσε μειονότητα στην πόλη, υπέστη μεγάλη σφαγή. Επειδή οι ταραχές συνεχίζονταν, ο σουλτάνος, κάτω από την πίεση των ξένων δυνάμεων, δέχθηκε τη δημιουργία και αποστολή στο νησί σώματος 100 Μαυροβούνιων χωροφυλάκων, με διοικητή τον Άγγλο ταγματάρχη Μπορ. **Η ύπαιθρος ελεγχόταν από τους επαναστατημένους Κρητικούς ενώ οι πόλεις από τους Τούρκους.** Οι μεγάλες δυνάμεις (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Αυστροουγγαρία, Ρωσία, Ιταλία, Γερμανία) έστειλαν στόλους στο νησί ώστε να «βοηθήσουν» στην εκτόνωση της κατάστασης.

Με τη **Συνθήκη του Βερολίνου του 1896**, οριστικοποιήθηκε η απόσχισή του Νησιού από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Μεγαλόνησος τέθηκε υπό την **προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων και υπό τουρκική επικυριαρχία**.¹² Κατά το επόμενο, ωστόσο, έτος του 1897, οι Χριστιανοί των Χανίων υφίστανται νέες σφαγές και επιθέσεις από τους Τούρκους και η Επανάσταση των Κρητών κορυφώνεται. Η αποστολή ελληνικών στρατευμάτων στο νησί οδήγησε στον **Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897**, κατά τον οποίο, στο Θεσσαλικό μέτωπο, τα οθωμανικά στρατεύματα νίκησαν κατά κράτος τα

¹² Προπαρασκευή της αυτονόμησης της Κρήτης υπήρξε η ιστορική Σύμβαση της Χαλέπας. Η *Κρητική Πολιτεία*, όπως ονομάστηκε το νησί μετά την απόσχιση, αποτέλεσε το μεταβατικό στάδιο πριν την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα το 1913.

αντίστοιχα ελληνικά. Η Ελλάδα συνθηκολογεί και αποσύρει οποιασδήποτε βοήθεια προς την Κρήτη.

Στις 25 Αυγούστου 1897 ο Ελευθέριος Βενιζέλος έστειλε διακοίνωση στον αρχηγό του ευρωπαϊκού στόλου, αναφέροντας ότι η μόνη σωστή λύση του κρητικού ζητήματος θα ήταν η **ένωση του νησιού με την Ελλάδα**. Αφού όμως η Ελλάδα απέσυρε τη στρατιωτική δύναμη που είχε στο νησί, αναγνωρίζοντας την αυτονομία του, θα έπρεπε και η Κρήτη, για να μην φέρει σε δύσκολη θέση την Αθήνα, να δεχθεί ως προσωρινή λύση την αυτονομία, εναποθέτοντας τις ελπίδες για οριστική λύση στις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι Μεγάλες Δυνάμεις ξεκίνησαν τη διαδικασία διακανονισμού του κρητικού ζητήματος, που όμως τραβούσε μακριά. **Η Ρωσία**, για τη θέση του Γενικού Διοικητή του νησιού, υπέδειξε το γιο του «βασιλιά των Ελλήνων» Γεωργίου του Α', **πρίγκιπα Γεώργιο**, ο οποίος και επελέγη τελικά το 1898. Η Γερμανία και η Αυστρία, επειδή δεν ήθελαν να φανεί ότι αντιτίθενται στις τουρκικές απαιτήσεις, αποχώρησαν από τον συνασπισμό των ευρωπαϊκών δυνάμεων, ο οποίος έγινε πλέον τετραμελής. Ο Γενικός Διοικητής θα αναγνώριζε την υψηλή επικυριαρχία του Σουλτάνου και θα εφάρμοζε αναλογική συμμετοχή του ελληνικού και του τουρκικού στοιχείου στη διοίκηση του νησιού.¹³

Εκλέχθηκε μια εκτελεστική επιτροπή με τη συμμετοχή του Βενιζέλου, η οποία εκτελούσε χρέη κυβέρνησης. Οι μουσουλμάνοι, υποκινούμενοι από την οθωμανική διοίκηση, ξεσηκώθηκαν. Οι μουσουλμάνοι του νησιού κλείστηκαν στις πόλεις, ενώ **την ύπαιθρο έλεγχαν οι χριστιανοί επαναστάτες**. Τον Αύγουστο του 1898 οι Τούρκοι έκαναν το λάθος και προχώρησαν σε άγριες σφαγές των χριστιανών στο Ηράκλειο, γεγονός που οδήγησε τους ξένους ναυάρχους στην απόφαση για την απομάκρυνση των Τούρκων. Η τουρκική χωροφυλακή αποχώρησε μαζί με τον τουρκικό στρατό, ενώ οι ναύαρχοι ανέλαβαν τη διοίκηση της Μεγαλονήσου. Στο διάστημα που μεσολάβησε έως την άφιξη του εκλεγέντος ως Ύπατου Αρμοστού πρίγκιπος Γεωργίου το Δεκέμβριο του 1898, η Μεγαλόνησος διοικείτο από τους διοικητές των διεθνών

¹³ λ. «Κρητική Πολιτεία», Βικιπαιδεία.

στρατευμάτων. Οι Άγγλοι διοικούσαν το νομό Ηρακλείου, **οι Ρώσοι το νομό Ρεθύμνου**, οι Γάλλοι το νομό Λασιθίου και οι Ιταλοί τους νομούς Χανίων και Σφακίων.¹⁴

Εντωμεταξύ, από το 1895 οι Βούλγαροι είχαν εγκαινιάσει τρομοκρατική δράση με την αποστολή στη Μακεδονία οπλισμένων ομάδων, των κομιτατζήδων, για την επιβολή των απόψεών τους και από το 1897, **επωφελούμενοι από την ήττα των Ελλήνων** κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, ενέτειναν την προπαγάνδα και τις στρατιωτικές τους επιχειρήσεις. Η Κρήτη δε έμεινε απολύτως αποκομμένη, αφού όλοι οι νότιοι Έλληνες συνέδραμαν τους Μακεδόνες στον καταρτισμό ένοπλων σωμάτων. Έτσι, εκκινά ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908) με συγκρούσεις κυρίως ελληνικών και βουλγαρικών ανταρτικών σωμάτων στην ύπαιθρο. Στις 26 Φεβρουαρίου 1905, η «Ηνωμένη Αντιπολίτευση» της *Κρητικής Πολιτείας* διακήρυττε πως μόνη ορθή λύση ήταν η Ένωση και **προσωρινό στάδιο** η πλήρης αυτονομία. Στις 10 Μαρτίου 1905 συνήλθε συνέλευση στη Θέρισσο Χανίων υπό τους, Ελευθέριο Βενιζέλο, Κωνσταντίνο Φούμη και Κωνσταντίνο Μάνο, η οποία κήρυξε «τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος εἰς ἓν μόνον ἐλεύθερον συνταγματικὸν κράτος», έδωσε δε και σχετικό ψήφισμα στις Μεγάλες Δυνάμεις, όπου υποστήριζε ότι **το νόθο μεταβατικό καθεστώς εμποδίζει την οικονομική ανάπτυξη του νησιού** και η μόνη φυσική λύση του *κρητικού ζητήματος* ήταν η ένωση.

Σχεδόν σύσσωμες οι λαϊκές και πολιτικές δυνάμεις του νησιού συντάσσονται προς τη συνέλευση της Θερίσου. Ο Γεώργιος παραιτείται στις 12 Σεπτεμβρίου 1906. Στη θέση του τοποθετήθηκε ο Αλέξανδρος Ζαΐμης, ενώ επετράπη Έλληνες αξιωματικοί και υπαξιωματικοί να αναλάβουν την οργάνωση της Κρητικής Χωροφυλακής. Μόλις οργανώθηκε η Χωροφυλακή, άρχισαν να **αποχωρούν τα ξένα στρατεύματα** από το νησί.

Στις 23 Ιουλίου 1908, λαμβάνει χώρα η επανάσταση των Νεότουρκων στη Θεσσαλονίκη και οι συγκρούσεις μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων

¹⁴ λ. «Κρητική Επανάσταση (1895-1898)», *Βικιπαιδεία*.

τερματίζονται, για να ξαναρχίσουν τον Ιανουάριο του 1910. Η επιθετικότητα των Βουλγάρων δεν αποτρέπει τη συνεργασία των βαλκανικών λαών. Σερβία, Ελλάδα, Βουλγαρία και Μαυροβούνιο, σχηματίζουν ενιαίο μέτωπο απέναντι στην Τουρκία. Αρχίζουν οι πολεμικές επιχειρήσεις του **πρώτου βαλκανικού πολέμου (1912-1913)**. Η Θεσσαλονίκη ελευθερώνεται ανήμερα του Αγίου Δημητρίου. Στις 26 Οκτωβρίου του 1912. Οι Βούλγαροι δυσχεραστούνται και αρχίζει ο **δεύτερος βαλκανικός πόλεμος (Ιούνιος-Ιούλιος 1913)**.

Στις 24 Σεπτεμβρίου 1908 οι Κρητικοί είχαν κηρύξει την Ένωση με την Ελλάδα, αλλά η Ελληνική Κυβέρνηση δεν τη δέχτηκε, γιατί φοβόταν πόλεμο με την Τουρκία. Ο Βενιζέλος έφυγε από την Κρήτη για την Αθήνα, όπου έγινε πρωθυπουργός της Ελλάδας. Η Ένωση με την Ελλάδα, που τόσο αίμα και τόσα δάκρυα κόστισε στη Μεγαλόνησο, πραγματοποιήθηκε με την κήρυξη του Βαλκανικού πολέμου στις 12 Οκτωβρίου 1912. Ειδικότερα, και μετά από όλα τα παραπάνω, στις 17/30 Μαΐου 1913 επικυρώθηκε η τελική **ένωση της Κρήτης** με την υπόλοιπη Ελλάδα και υψώθηκε η Ελληνική σημαία στο νησί, χωρίς όμως την τυπική αναγνώριση των μεγάλων δυνάμεων. Στις 14 Φεβρουαρίου του 1913, ωστόσο, υπεστάλησαν από το φρούριο της Σούδας οι σημαίες των Μεγάλων Δυνάμεων και της Τουρκίας. Με τη **συνθήκη του Λονδίνου**, στις 30 Μαΐου 1913, παραχωρήθηκε και τύποις **η Κρήτη στην Ελλάδα**, σύμφωνα με το άρθρο 4 της συνθήκης. Η ένωση έγινε με επίσημη τελετή στο φρούριο Φιρκά στις 1 Δεκεμβρίου 1913, παρουσία του βασιλιά Κωνσταντίνου και του πρωθυπουργού Βενιζέλου (Βικιπαιδεία, *Κρητική Πολιτεία*). Ακολούθησε, στις 10 Αυγούστου του 1913, η **συνθήκη του Βουκουρεστίου**, με την οποία οριστικοποιήθηκε η **ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης και της Νότιας Μακεδονίας**. (Βακαλόπουλος, σ. 54), (Ξανθουδίδης, σ. 133)

4. «Παγκόσμιος» πόλεμοι

Η εξουθενωμένη σε ανθρώπινο δυναμικό κρητική ύπαιθρος δεν προλαβαίνει να ανασάνει. Ο 1^{ος} παγκόσμιος πόλεμος οδηγεί την οικονομία σε ύφεση. Από το 1914 έως το 1918, ακόμα και στις πόλεις της ειρηνικής Ελλάδας, οι τιμές των ειδών πρώτης ανάγκης (ψωμί, τρόφιμα, κ.λπ.) παίρνουν τον ανήφορο. Εντωμεταξύ, στα βόρεια σύνορα, η Σερβία μάχεται εναντίον των Αυστριακών. Το 1918, ο «μεγάλος πόλεμος» τελειώνει, αλλά όχι για την Ελλάδα, που εγκαταλείπεται από κάθε σύμμαχο σε έναν άγριο αγώνα στα υψίπεδα της Μ. Ασίας. Εκεί, κατά τις δύο προηγούμενες δεκαετίες, είχαν αποβιβαστεί οι τουρκοκρητικοί που σταδιακά εγκατέλειψαν την Κρήτη.

Η **μικρασιατική καταστροφή** (1922) και η ανταλλαγή των ελληνικών και των τουρκικών πληθυσμών (1923) δημιουργούν τεράστια προβλήματα στο ελληνικό κράτος, που προχωρεί στην εκτέλεση μεγάλων έργων, για να δώσει γή, στέγη, εργασία και τροφή στους χιλιάδες πρόσφυγες που **κατακλύζουν τη χώρα και την Κρήτη. Το 1923, με την ανταλλαγή των πληθυσμών, έφυγαν για τη Μικρά Ασία και οι τελευταίοι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Μεγαλονήσου.**

Το 1939 ξεσπά ο 2^{ος} παγκόσμιος πόλεμος και στις 28 Οκτωβρίου του 1940, δολερή επίθεση της φασιστικής Ιταλίας, αποκρούεται. Τον Απρίλιο, όμως, του 1941, νέοι μηχανοκίνητοι επιδρομείς, οι Γερμανοί του Χίτλερ, παραβιάζουν τα ελληνικά σύνορα. Ο βαρύς χειμώνας του 1941-1942 βρίσκει τον εξασθενημένο ελληνικό λαό χωρίς τροφές και καύσιμα. Η πείνα και το κρύο τον θερίζουν. Περίπου 44000 Εβραίοι από τη Θεσσαλονίκη οδηγούνται σε κρεματόρια. Σε πόλεις και χωριά της Ελλάδος σχηματίζονται εστίες αντίστασης. Η στρατηγική απόφαση απόβασης με **αλεξίπτωτα στην κρητική γη** κοστίζει τα πάντα στη γερμανική μηχανή. Καθυστερούν να επέμβουν στη Ρωσία και ηττώνται. Οι Γερμανοί φεύγουν από την Ελλάδα το 1944. Τον επόμενο χρόνο τελειώνει ο πόλεμος. Για τη χώρα μας όμως προβάλλουν, κοντά στα παλιά και νέα μεγάλα προβλήματα, που δημιουργεί ο **εμφύλιος πόλεμος.** (Λουλουδάκης (Ξανθουδίδης), σ. 139)

Ο εμφύλιος διήρκεσε χρόνια πολλά. Όσες από τις ελληνικές περιοχές είχαν περιληφθεί στο Ελλαδικό κρατίδιο, άρχισαν να αισθάνονται μία αύρα ελευθερίας και ανάπτυξης πολύ μετά το 2^ο παγκόσμιο πόλεμο. Το πέρας της δεκαετίας του 1950 και η δεκαετία του 1960 φιλοξένησαν αισθήματα αισιοδοξίας. **Οι Έλληνες του Ελλαδικού Κρατιδίου άρχισαν να αισθάνονται ενταγμένοι στο επικρατούν παγκόσμιο σύστημα εθνικών κρατών**, με έναν τρόπο που επιτέλους φαινόταν επαρκώς ελέγξιμος και άρα επαρκώς ανεκτός από τους δυνατούτερους της διεθνούς σκακιέρας. Βεβαίως, ακόμα και σε αυτό το σημείο ταλαιπωρίας, ήλθαν «δια πυρός και ύδατος». Έτσι, υπό ασφυκτικούς και πολυαίματους ακρωτηριασμούς, εθνικούς και εδαφικούς, οι Ελλαδίτες άρχισαν να επιχειρούν να σηκώσουν το βλέμμα τους πάνω και μπρος. **Μέσα από τη σχετική ειρήνη και τη σχετική ηρεμία που γεύονταν οι Έλληνες, και στην κοινότητα του Φουρφουρά δημιουργήθηκε χώρος για ειρηνική ζωή, για όνειρα, για σχέδια, για ήρεμη σκέψη. Κάποιοι Έλληνες άρχισαν να βλέπουν τη ζωή που ζούσαν οι μεγάλες χώρες του πλανήτη και να προσβλέπουν σε κατάκτηση ενός ίδιου ή και καλύτερου επιπέδου ζωής.**

Κεφάλαιο Γ'. Άνθρωπος και γη στο Φουρφουρά

Η μικρασιατική καταστροφή σημάδεψε και σημαδεύει κάθε γωνιά του ελληνισμού. Κάποια στιγμή, στην κοιλάδα του Αμαρίου, στα νότια της οποίας δεσπόζει η κοινότητα Φουρφουρά, οι ντόπιοι συνειδητοποίησαν ότι η ευημερία δεν έρχεται με την απομίμηση συμπεριφορικών στοιχείων των ξένων πολιτισμών. Η ζωή δε μπορεί να στηριχτεί σε ιδέες και σκέψεις, αλλά σε πρακτική καθημερινή δραστηριοποίηση σε κάτι πραγματικό. Τα πραγματικά πράγματα είναι πάντοτε εγγενή στο ιστορικό περιβάλλον της καθημερινότητας. Ιστορία σημαίνει συγκεκριμένος τόπος και χρόνος. Μία ρεαλιστική θεμελίωση της τοπικής οικονομίας, μπορεί να αναφέρεται σε μία σειρά από πόρους, πιο σταθερός από τους οποίους είναι η γη. Κατά τη δεκαετία του 1920, η προσπάθεια εύρεσης σταθερών συντελεστών ανάπτυξης οδήγησε σε επιχείρηση οργανωμένης επένδυσης στη συστηματική γεωργική διαπαιδαγώγηση των νέων. Στην περιοχή του Φουρφουρά, αυτήν τη θεμιτή προσγγείωση στην πραγματικότητα εξέφρασε η ίδρυση της περίφημης Σχολής Ασωμάτων. Με τις όποιες παρενέργειες.

Κατά την επανάσταση του 1821, η Μονή Ασωμάτων (βλ. παραπάνω σ. 11) εγκαταλείφθηκε. Πολύ σύντομα ανασυγκροτήθηκε φτάνοντας σε μεγάλη ακμή. Το 1927, με απόφαση του Ηγουμενοσυμβουλίου της Μονής, μεγάλο μέρος των κτισμάτων και της μεγάλης περιουσίας της παραχωρήθηκε για τη δημιουργία Γεωργικής Σχολής. Η Γεωργική Σχολή Αμαρίου ή Ασωμάτων λειτούργησε και ως κτηνοτροφική Σχολή.¹⁵ Στο χώρο της Μονής οικοδομήθηκαν μία σειρά από μεγάλα κτίρια για τη στέγαση της Σχολής. Τα κτίρια περιτοιχίστηκαν από ισχυρό τείχος και, για αυτό, ο χώρος προσέλκυσε επαναστάτες όπως η οικογένεια των Χορτάτζηδων. Η ίδια οικογένεια είχε έδρα της τη Μονή, εκκινώντας την επανάσταση των Χορτάτζηδων εναντίων των Ενετών, κατά τα έτη 1272-1278.

¹⁵ Με τη λειτουργία της Σχολής έπαυσε σταδιακά η λειτουργία του χώρου, ως Μονής. Η Μονή επαναλειτούργησε μέσα στον 21ο αι. και καταβάλλεται προσπάθεια για την αποκατάσταση του μνημείου από την οικεία μητρόπολη και την αρχαιολογική υπηρεσία. («Ιερά Μονή Ασωμάτων», 2024)

Αργότερα, το τείχος κατεδαφίστηκε. Η Σχολή απετέλεσε ένα από τα σημαντικότερα ερευνητικά ιδρύματα της Κρήτης, προσελκύοντας και εκδρομείς που έρχονταν για να θαυμάσουν τους κήπους με τα σιντριβάνια και τα παγώνια. Τα τελευταία χρόνια, η εκπαιδευτική λειτουργία της Σχολής υφίσταται ύφεση και σήμερα τα κτίρια στεγάζουν το Ερευνητικό Κέντρο του ΕΘΙΑΓΕ. Ωστόσο, μετά την επαναλειτουργία της Μονής, συζητείται και η επαναλειτουργία της Σχολής με συστηματική δοχή μαθητών. Μέχρι σήμερα, η Σχολή έδωσε εξειδικευμένη γνώση σε πολλούς νέους της περιοχής και συνέβαλλε όχι μόνο στον καλό βιοπορισμό των ντόπιων, αλλά και στην **ορθή διαχείριση των έργων ιδιοκτησιών**. («Ιερά Μονή Ασωμάτων», 2024)

Η κοιλάδα που βρίσκεται στα πόδια του Φουρφουρά, η επονομαζόμενη κοιλάδα Αμαρίου, αφού η κοινότητα Αμαρίου βρίσκεται στο κέντρο της, έχει τη δυνατότητα να δώσει βιοτική σταθερότητα και αξιοπρέπεια στους κατοίκους του Φουρφουρά και της ευρύτερης περιοχής. Η κοινότητα Φουρφουρά, λοιπόν, δεσπόζει μιας εύφορης και κατάφυτης κοιλάδας από ελιές, αμπέλια, καρποφόρα δένδρα, πελώρια πλατάνια και αιωνόβιους δρυάδες.

Το κύριο κομμάτι της καλλιέργειας, ωστόσο, καταλαμβάνει το ιερό δέντρο της ελιάς. Κομβική είναι η δεκαετία του 1960. Κατά το τέλος της δεκαετίας, μετά το αναθάρρεμα των Ελλήνων και τη διερεύνηση νέων δυνατοτήτων ανάπτυξης, νέες ποικιλίες «ελαιόδενδρων» εισάγονται στην περιοχή με την επαγγελία παραγωγής ελαίου *χαμηλών οξέων*. Έως τότε, το σύνολο πρακτικά των ελιών είναι «θρούμπες». Τα νέα ελαιόδενδρα ανήκουν στην «κωρονείκη» ποικιλία. Για τη συλλογή του καρπού απαιτείται ράβδισμα. Πολλοί Φουρφουριανοί καλλιεργητές πείθονται και μπαίνουν στον κόπο να μπολιάσουν τις ελιές τους με το νέο είδος «ελαιόδενδρου». Σε κωρονείκες, σήμερα, έχουν μετατραπεί περίπου το 30% των ελαιοκαλλιεργειών του τόπου. Το χαμηλής οξύτητας λάδι της κωρονείκης ελιάς είναι και χαμηλής πυκνότητας (αραιό). Κατά τους πρώτες μήνες παραγωγής έχει ιδιαίτερα

πικρή γεύση και δεν είναι το ίδιο νόστιμο με εκείνο της «θρούμπας» καλλιέργειας.

Σήμερα, οι κλασικές θρούμπες ελιές καλύπτουν το 70% της καλλιέργειας ελιάς, ενώ το υπόλοιπο καλύπτεται από κωρονέικες. Ελάχιστοι είναι οι Φουρφουριανοί που αφήνουν τους ελαιώνες και τις άλλες καλλιέργειές τους ανεκμετάλλευτες. Οι απόφοιτοι της Σχολής Ασωμάτων που δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή και σε άλλους τόπους της Ελλάδας, έδωσαν τις δικές τους καλές πρακτικές στην καλλιέργεια και τη συνακόλουθη ανάπτυξη. Σήμερα, το επίπεδο παιδείας την φουρφουριανής νεολαίας είναι πολύ υψηλό. Και όμως, παρά το με απόλυτο τρόπο επιβαλλόμενο και κρατούν πρότυπο του «αεριτζή»-καταφερτζή αστού, πολλοί ντόπιοι νέοι ονειρεύονται να επιτύχουν ως καλοί καλλιεργητές και κτηνοτρόφοι παρά ως «αιώνιοι φοιτητές», συνεχίζοντας έτσι μία παράδοση αιώνων.

Επίλογος

Η κοινότητα Φουρφουρά, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα φαίνεται να επιτελεί ένα ρόλο καταφυγίου για τους ελεύθερους Κρήτες. Οι κάθε λογής κατακτητές είδαν το Φουρφουρά είτε σαν άνδρo επαναστατημένων πολιτών είτε σαν μία ευκαιρία καλλιέργειας και συλλογής πρώτων υλών. Είδαμε ωστόσο και επείσακτους πολίτες, που ανήκαν στην παράταξη των κατακτητών και προσδοκούσαν μια πιο ανθρώπινη ζωή, να επιλέγουν το Φουρφουρά σαν τόπο που θα μπορούσε να φιλοξενήσει τις φαμελιές τους.

Ο Φουρφουράς φαίνεται να ακολουθεί έναν τρόπο ζωής εν πολλοίς ανεξάρτητο από τις κατά καιρούς μεταβολές στον τρόπο οργάνωσης της ευρύτερης οικονομίας, αφού η μεγάλη απόσταση του χωριού από τα αστικά κέντρα οδηγεί σε ζωή σχετικής μετριότητας, όσον αφορά στα εισοδήματα, και σχετικής ανεξαρτησίας ως προς τα όποια κέντρα εκμεταλλεύονται την παγκοσμιοποιημένη αγορά. Η γη που περιβάλλει την κοινότητα του Φουρφουρά, πέραν του εξαιρετικού κάλους, αγκαλιάζει με ασφάλεια τον κάτοικο του χωριού και του παρέχει ένα μέσο και καλό επίπεδο διαβίωσης, μακριά από πολιτικά ή εμπορικά ρεύματα που επικρατούν στις πόλεις. Η μέτρια εισοδηματική στάθμη συνδυάζεται με πολύ υψηλή ποιότητα όσον αφορά στο επίπεδο υγιεινής και φυσιολογικής διαβίωσης. Αυτό το επίπεδο ποιότητας διαβίωσης, για κάποιους, φαίνεται ότι, διαχρονικά, απετέλεσε πρώτιστη αξία.

Πίνακας αναφορών

Βακαλόπουλος Ε. Απόστολος, *Συνοπτική Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων, Αθήνα 1985.

Δετοράκης Θεοχάρης, *Ιστορία της Κρήτης*, ίδια έκδοση, Αθήνα 1986.

Ιστορικά κείμενα Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνης (1), *Απόστολος Παύλος και Κρήτη και επιτύμβια επιγραφή Θεοκτίστου*, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνης, 2024.

Ιστορικά κείμενα Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνης (2), *Πρώτη βυζαντινή περίοδος (4^{ος} αι. μ.Χ.- 826/828 μ.Χ.), Αραβοκρατία (826/828 - 961 μ.Χ.), Δεύτερη βυζαντινή περίοδος (961 μ.Χ. - 1204/1211 μ.Χ.), Ενετοκρατία (1204/1211 μ.Χ. - 1646/1669 μ.Χ.)*, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνης, 2024.

Ιστορικά κείμενα Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνης (3), *Πρώτη βυζαντινή περίοδος και περίοδος αραβικής κατάκτησης (4^{ος} αι. μ.Χ.- 961 μ.Χ.)*, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνης, 2024.

Ιστορικά κείμενα Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνης (4), *Δεύτερη βυζαντινή περίοδος (961 μ.Χ. - 1204/1211 μ.Χ.)*, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνης, 2024.

Ιστορικά κείμενα Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνης (5), *Ενετοκρατία (1204/1211 μ.Χ. - 1646/1669 μ.Χ.)*, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνης, 2024.

Ιστορικά κείμενα Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνης (6), *Η πόλη του Ρεθύμνου*, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνης, 2024.

Ιστορικά κείμενα Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνης (7), *Ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου*, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνης, 2024.

Ξανθουδίδης Στέφανος, *Ιστορία τῆς Κρήτης (ἀπὸ τῆ νεολιθικῆ ἐποχῆ μέχρι καὶ τῆ μάχη τῆς Κρήτης)* (επιμ. Θ. Λουλουδάκης), Αθήνα 1979.

Παναγή Λουκία, *Η ανακατάληψη της Κρήτης από το Νικηφόρο Φωκά (961)* (διπλωματική εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας-Τομέας Αρχαίας Ελληνικής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας, Θεσσαλονίκη 2009.

Στούκας Μιχάλης, Οι «Σκοτεινοί αιώνες» της Κρήτης: Από το 961 ως το 1204 - Οι Σλάβοι στην Κρήτη, *Πρώτο Θέμα* (04-08-2019), ανακτ. 03-06-2024 από <https://www.protothema.gr/stories/article/914067/oi-skoteinoi-aiones-tis-kritis-apo-to-961-os-to-1204-oi-slavoi-stin-kriti/.7> .

λ. «Ενετοκρατία στην Κρήτη», *Βικιπαιδεία*, ανακτ. 02-06-2024 από https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%BD%CE%B5%CF%84%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1_%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD_%CE%9A%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7 .

λ. «Ιερά Μονή Ασωμάτων», *Αμάρι*, ανακτ. 28-06-2024 από <https://www.discoveramari.gr/poi/%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AE-%CE%B1%CF%83%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD/> .

λ. «Κατάληψη Σιρμίου», *Βυζαντινόν Χρονικόν: Βυζαντινές μάχες* (αποθετήριο), ανακτ. 04-06-2024 από https://byzantium.gr/battlegr.php?byzbat=b6_19#google_vignette .

λ. «Κρητική Επανάσταση (1895-1898)», *Βικιπαιδεία*, ανακτ. 12-06-2024 από [https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%95%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7_\(1895-1898\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%95%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7_(1895-1898)) .

λ. «Κρητική Πολιτεία», *Βικιπαιδεία*, ανακτ. 12-06-2024 από https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%AF%CE%B1 .

λ. «Σχολή Ασωμάτων», *Αμάρι*, ανακτ. 28-06-2024 από

<https://www.discoveramari.gr/poi/%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AE-%CE%B1%CF%83%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD-2/>.

λ. «Φουρφουράς Ρεθύμνης», *Βικιπαιδεία*, ανακτ. 02-06-2024 από

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A6%CE%BF%CF%85%CF%81%CF%86%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%AC%CF%82_%CE%A1%CE%B5%CE%B8%CF%8D%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CF%82.